

Немското влияние върху скандинавските езици през Средновековието

Иван Тенев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

Ivan Tenev. THE GERMAN INFLUENCE ON THE SCANDINAVIAN LANGUAGES IN THE MIDDLE AGES

Abstract. The article outlines the influence of the West Germanic languages spoken on the territory of today's Germany and the Netherlands on the continental Scandinavian languages, Danish, Norwegian and Swedish, during the Middle Ages, focusing on the considerable impact of Middle Low German during the time of the Hanseatic League (14th to 15th century). The paper discusses the various theories related to the type of language contact and provides examples to illustrate the German influence on the Scandinavian languages at the vocabulary level of lexis.

Keywords: West Germanic languages, Middle Low German, continental Scandinavian, lexical influence

Иван Тенев. НЕМСКОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ СКАНДИНАВСКИТЕ ЕЗИЦИ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Резюме. Статията разглежда влиянието на западногерманските езици, говорени най-общо на територията на днешна Германия и Нидерландия, върху континенталните скандинавски езици като датски, норвежки и шведски през Средновековието, с акцент върху обхватното влияние на среднодолнонемските диалекти по времето на Ханзата (XIV–XV в.). Представени са различните схващания за естеството на езиковия контакт, както и подбрани примери, илюстриращи немското влияние върху скандинавските езици в областта на лексиката.

Ключови думи: западногермански езици, среднодолнонемски, скандинавски, лексикално влияние

Сред неспециалистите битува погрешното мнение, че скандинавските езици са „произлезли“ от немския, че са „нещо като холандски“ или че са смесица от немски и английски, възникнала по силата на неведоми исторически обстоятелства. Причините за тази заблуда са от една страна основаната на общото потекло типологична близост между скандинавските езици, немския, нидерландския и английския език. От друга страна обаче е вярно също, че обхватното влияние на среднодолнонемските диалекти върху континенталните скандинавски езици (т.е. шведски, датски и норвежки) по времето на немската Ханза и особено в периода XIV–XV в. променя в значителна степен техния лексикален състав, а според някои изследователи предизвиква или катализира типологичния преход от синтетизъм към аналитизъм (Яр 1995: 12) и опростяването на падежната им система. Влиянието на среднодолнонемските диалекти върху скандинавските езици се сравнява по мащаб с норманското влияние върху развитието на английския език, при все че никой не твърди, че английският език е „произлязъл“ от френския.

Известно е, че немската Ханза съществува от средата на XII в. докъм средата на XVII в. като съюз на търговските градове в Северна Германия, създаден, за да защитава интересите им. Зоната на влияние на Ханзата обхваща най-общо територията на днешна Северна Европа, най-вече крайбрежието на Балтийско и Северно море, които са и основните транспортни коридори, по които се превозват стоките.

Влиянието на среднодолнонемските диалекти върху развитието на скандинавските езици е резултат от множество фактори. Най-важните от тях са силното икономическо влияние на Ханзата в Скандинавия и монополът ѝ върху търговията в Северна Европа; статутът на долнонемския като официален език на търговията там, макар че територията на Ханзата обхваща различни езикови територии и има свои кантори дори и в Лондон и в Новгород; генетичната близост между долнонемския и скандинавските езици. Тук може да се добави и фактът, че и скандинавските езици, и среднодолнонемският не са повлияни от второто звукоизместване¹ и това вероятно улеснява фонологичната и морфологичната адаптация на лексикалните заемки (вж. по-подробно Браунмюлер & Диркс 1993: 9–41).

Влиянието на Ханзата в Скандинавия се осъществява посредством мрежата от търговски кантори в градовете Тьонсберг, Осло, Берген (в Норвегия); Висбю, Стокхолм, Калмар, Сканьор и Малмьо (в Швеция); Алборг (в Дания)

¹ Второто изместване на звуковете (нем. *die zweite (hochdeutsche) Lautverschiebung*) започва ок. 500 г. сл. Хр. То засяга част от немската езикова територия и води до обособяването на високонемски (горнонемски и среднонемски) като отделен западногермански език. Най-общо се изразява в това, че беззвучните германски експлозивни съгласни се превръщат в африкати или фрикативи в зависимост от своето положение в думата – например *p, t, k* се превръщат във *pf, [ts], [kh]* или *ff, ss, [x]* и т.н. (Щеде 1994: 59–62).

и достига своята кулминация в периода XIV–XV в. Първоначално долнонемският се използва в търговската кореспонденция и предимно от немските търговци, пребиваващи в Скандинавия. Впоследствие престижът му нараства и той се превръща в *лингва франка* за цяла Северна Европа (Браунмюлер & Диркс 1993: 19).

С термина „среднодолнонемски език“ традиционно се обозначава съвкупността от немски диалекти, говорени на територията на днешна Северна Германия през късното Средновековие (в периода 1150–1650 г.), а не отделен език (Зандерс 1982). Различията между тях обаче налагат необходимостта от единна норма, която да улесни комуникацията между ханзейските градове (Долингер 1976: 342). Под т.нар. език на Ханзата (в периода 1350–1500 г.) обикновено се разбира писменият език, чиято норма възниква под влияние на диалекта на град Любек – административния център на Ханзата. На този език през 1494 г. е преведена и Библията, а изданието е известно като „Библията от Любек“ (нем. *die Lübecker Bibel*). Според Несе (2001: 1106) обаче въпреки всичко не може да се говори за ясно установена норма на долнонемския писмен език, тъй като в писмените паметници от онова време е налице значителна диалектно обусловена вариативност. Основните характеристики на ханзейския писмен език са надрегионалното му значение, граматично-etimологичната му коректност и уеднаквеният правопис Зандерс (1982: 142).

Необходимо е да се уточни, че през късното Средновековие, макар и в по-малка степен, влияние върху скандинавските езици са оказали и хронологично съответните среднонидерландски и старофризийски диалекти (вж. по-подробно Шекелан 2000). В този смисъл по-общо може да се говори и за влиянието на западногерманските езици върху северногерманските.

Генетичната близост между долнонемските и скандинавските диалекти през късното Средновековие дават основание на някои изследователи да предполагат, че те са били в голяма степен взаимно разбираеми (Яр 1999: 128–129) и са били част от един общ континуум (Браунмюлер & Диркс 1993: 13), обхващаш германските езици (или диалекти) в Северна Европа. Допуска се обаче и че приликите между среднодолнонемски и скандинавските езици не са били толкова големи, че да позволяват безпроблемна комуникация без допълнителни усилия, и то от страна на скандинавците, заради по-високия социален престиж на среднодолнонемския (вж. Берг 2016).

Въпросът за типа езиков контакт между долнонемски и скандинавските езици е спорен – изказвани са предположения за съществуването на различни видове билингвизъм или диглосия (със среднодолнонемски като носител на по-висок престиж), пиджин и др., в зависимост и от спецификата на проучваните езикови общности в ханзейските центрове в Швеция, Норвегия и Дания. Възникналите в резултат на активното влияние на среднодолнонемския скан-

динавски езикови форми понякога се определят и като креол или креолоид (т.е. креол, който не е преминал през фазата на пиджин).

Браунмюлер (Браунмюлер & Диркс 1993: 18) използва по-общия термин „семикомуникация“ (нем. *Semikommunikation*), която определя като „едновременна употреба на два или повече езика в диалог (...), когато структурната еквивалентност би могла да благоприятства процеса на взаимно разбиране“² (преводът мой – И.Т.). Според Браунмюлер „високата честота на т.нар. превключвания на езиковия код в различните по вид източници свидетелства за относително свободната съвместна употреба на езиците“.

Последиците от езиковите контакти между долнонемските и скандинавските диалекти се откриват преди всичко на лексикално, но и на морфологично и синтактично ниво. Броят на долнонемските лексикални заемки в скандинавските езици варира между една трета и една втора от речниковия им състав днес (Бандле и др. 2002: 22) и според прочутата забележка на норвежкия езиковед Олав Братегар „един скандинавец днес едва ли би могъл да състави изречение, без да използва нито една долнонемска дума“ (Братегар 1963: 10, цит. по Яр 1999: 120, преводът мой – И.Т.). В някои изследвания например се твърди, че 50% от лексикалния състав на съвременния шведски език се състои от думи от среднодолнонемски произход (Яр 1995: 10).

Примери за заемки от среднодолнонемски в областта на неспециализираната лексика са следните високочестотни лексеми³: глаголи – норв. *å snakke* (‘говоря’, срв. срдолнонем. *snacken*), *å prate* (‘бъбря’, срв. срдолнонем. *praten*, нидерл. *praten*), *å arbeide* (‘работя’, срв. срдолнонем. *arbeiten*, нем. *arbeiten*), *å begynne* (‘започвам’, срв. срдолнонем. *beginnen*, нем. *beginnen*), *å bestemme* (‘определям’, срв. срдолнонем. *bestimmen*, нем. *bestimmen*), *å betale* (‘плащам’, срв. срдолнонем. *betalen*, нем. *bezahlen*), *å betyde* (‘означавам’, срв. срдолнонем. *beduden*, нем. *bedeuten*), *å fortelle* (‘разяснявам’, срв. срдолнонем. *vortellen*), *å føle* (‘чувствам, усещам’, срв. срдолнонем. *volen*, нем. *fühlen*), *å håpe* (‘надявам се’, срв. срдолнонем. *hopen*, нем. *hoffen*), *å lære* (‘уча’, срв. срдолнонем. *lernen*, нем. *lehren*), *å oppdage* (‘откривам (нещо съществуващо)’, срв. стфриз. *updagen*) и др.; съществителни – норв. *bukse* (‘панталони’, срв. срдолнонем. *boxe, buxe*), *papir* (‘хартия’, срв. срдолнонем. *papir, pappir*, нем. *Papier*), *støvel* (‘ботуш’, срв. срдолнонем. *stovel*, нем. *Stiefel*), *fornuft* (‘разум’, срв. срдолнонем. *vornuft*, нидерл. *vernunft*, нем. *Vernunft*), *plikt* (‘дълг’, срв. срдолнонем. *pflicht*, нидерл. *plicht*, нем. *Pflicht*) и др.; прилагателни – норв. *billig* (‘евтин’, срв. срдолнонем. *billich*, нем. *billig*), *deilig* (‘приятен’,

² Браунмюлер заимства термина от Хауген (1966) и го прилага към контакта между среднодолнонемски и скандинавски. По определението на Хауген (1966: 281) семикомуникацията е „процедането на съобщения през пелена от висока степен на кодов шум“ (преводът мой – И.Т.).

³ Данните са ексцерпирани от Любен & Валтер 1888, Фалк & Торп 1903–1906, ДУДЕН 1999 и НАОБ.

срв. срдолнонем. *degelik*, нидерл. *degelijk*), *enkel* ('прост, обикновен', срв. срдолнонем. *enkel*, нидерл. *enkel*, нем. *einzel*), *falsk* ('фалшив', срв. срдолнонем. *valsk*, нидерл. *valsch*, нем. *falsch*), *mulig* ('възможен', срв. срдолнонем. *mogelik*, нем. *möglich*), *rar* ('странен', срв. срдолнонем. *rar*, нидерл. *raar*), *stolt* ('горд', срв. срдолнонем. *stolt*, нидерл. *stout*, нем. *stolz*) и др.; наречия и служебни думи – *dog* ('въпреки това', срв. срдолнонем. *doch*, нем. *doch*), *likevel* ('въпреки това', срв. срдолнонем. *likewol*), *men* ('но', срв. срдолнонем. *men, man*), *nemlig* ('именно', срв. срдолнонем. *nemelik*, нем. *nämlich*), *straks* ('веднага', срв. срдолнонем. *strackes*, нем. *stracks*), *veldig* ('доста', срв. срдолнонем. *weldich*) и др.

Въз основа на лексикалните заемки в скандинавските езици навлизат и множество долнонемски словообразователни форманти (префикси и суфикси), които заместват или реактивират непродуктивни праскандинавски словообразователни модели – напр. представките норв. *an-, be-, bi-, før-, om-*, наставките *-aktig, -bar, -else, -het* и др. Например наставката *-else* и високата продуктивност на словообразователните модели, в които тя участва, особено в датския и шведския език през XIV и XV в., вероятно се дължи на влиянието на заетите среднодолнонемски девербативи, образувани с помощта на наставката *-els, -else*, и на регулярна субституция на среднодолнонемската наставка *-(e)nisse* с *-else* в скандинавските езици в резултат на етимологичната и семантична близост между мотивиращия скандинавски глагол и произвеждащия среднодолнонемски глагол (Луман 1961: 197).

По-важните последици от контакта с долнонемските диалекти в морфологията и синтаксиса са опростяването на падежната система (Яр 1995: 17), съществуването на два граматични рода при съществителното име в диалекта на гр. Берген, Норвегия, вместо три, появата на т.нар. *garpegenitiv* в норв. ез., т.е. изразяване на отношение на притежание посредством аналитична конструкция с възвратно притежателно местоимение (срв. т.нар. *his-genitive* в английски език и нем. диалектни конструкции като *dem Mann sein Haus*).

В по-скорошни изследвания се приема, че опростяването на падежната система се дължи основно на вътрешносистемни фактори. Наченки на опростяване на падежната флексия в датски се наблюдават още в XII в., т.е. доста преди активизирането на влиянието на Ханзата и опростяването на падежната система на среднодолнонемски (вж. по-подробно Боудън 1993: 299–302, Аскедал 2005).

Често се изтъква, че влиянието на долнонемските диалекти не е еднакво по сила в различните части на скандинавската езикова територия. Поради географската близост между Дания и долнонемската диалектна област някои автори считат, че датският език е бил подложен на най-силно влияние, а влиянието върху останалите континентални скандинавски езици е в голяма степен косвено и се е осъществило чрез посредничеството на датския език (Хелевик

1953: 13). По отношение на среднонорвежкия език (1370–1525) съществуват и противоположни мнения, според които през късното Средновековие контактите между среднодолнонемските, среднонидерландските и старофризийските диалекти, от една страна, и южнонорвежките диалекти, от друга, са били изключително активни (вж. Шекелан 2000: 259–162).

След залеза на Ханзата през XVI в. престижът на долнонемския език спада и като писмен език след Реформацията той е изместен от високонемския. С превода на Библията от немски на шведски (1541) и на датски език (1550) в Скандинавия се утвърждава нововисоконемското езиково влияние, което се счита за естествена последица от интензивния и продължителен контакт с долнонемските диалекти (Браунмюлер 2000: 278, 285–286). По отношение на високонемските лексикални заемки Браунмюлер отбелязва, че те допълват, а не изместват думите от долнонемски произход, което според него се дължи на структурната близост между долнонемския и високонемския език.

Всъщност влиянието на (ново)високонемския се проявява още в началото на XVI в., когато в датския писмен език, използван и в Норвегия, проникват заемки от високонемски – основно юридически термини, канцеларизми и др.

Третата вълна на немското влияние върху скандинавските езици според Весен (1968: 143) се дължи на популярността на немската литература в Скандинавия в началото на XIX в. Немски лексикални заемки обаче се откриват основно в художествения език и разпространението им е ограничено от силните пуристични тенденции в Скандинавия по това време.

От синхронна гледна точка многопосочните езикови контакти между западногерманските и континенталните скандинавски езици през Средновековието водят до различни случаи на асиметрия на лексикално равнище между скандинавските езици в резултат на различните механизми на морфологична и семантична адаптация на заемките от среднодолнонемски. Очертават се понякога доста сложни „констелации“ от формално сходни, но семантично и/или функционално неадекватни структури (т.е. „неверни приятели“), в които нерядко се включват и лексеми от други родствени германски езици: срв. напр. застъпниците на срднонем. *venster*, *vinster* в шв. *ett fönster* (‘прозорец’), норв. *et fönster* (остар., ряд. ‘прозорец’), норв. *et finster* (остар. ‘прозорец на кормовата част на кораб’); срднонем. *praten*, застъпено в шв. *att prata* ‘говоря’ и в норв. *å prate* ‘бъбря, дърдоря’ – когнати на нидерл. *praten* ‘говоря’.

Използвани съкращения

дат. – датски

нем. – немски

нидерл. – нидерландски

норв. – норвежки

остар. – остаряло

ряд. – рядко

срдолнонем. – среднодолнонемски

стфриз. – старофризийски

шв. – шведски

Библиография

- Askedal, John Ole. Typological reflections on loss of morphological case in Middle Low German and in the Mainland Scandinavian languages. – In: Fortescue, Michael, Eva Skaftø Jensen, Jens Erik Mogensen, Lene Schøsler (ed.). *Historical Linguistics 2003. Selected papers from the 16th International Conference on Historical Linguistics. Copenhagen, 11–15 August 2003*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2005, 1–19.
- Bandle, Oskar, Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann, Ulf Teleman (ed.). *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Vol. I*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2002.
- Berg, Ivar. A note on the relationship between Scandinavian and Low German. – *Journal of Historical Sociolinguistics*, 2(2), 2016, 189–210.
- Boden, Keith. A Re-Examination of Middle Low German-Scandinavian Language Contact – *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, 60. Jahrg., H. 3, 1993, 292–306.
- Brattgard, Olav. Niederdeutsch und Norwegisch am hansischen Kontor zu Bergen in Norwegen. – *Niederdeutsches Jahrbuch*, 86, 1963, 7–16.
- Braunmüller, Kurt, Willy Diercks (Hrsg.). *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1993.
- Braunmüller, Kurt. Højtysk som ”naturlig” fortsættelse af den nedertyske sprogkontakt i Norden i 1500-tallet? – In: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt – Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiska språk*. København: Nordisk ministerråd, 2000, 277–288.
- Dollinger, Philippe. *Die Hanse*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1976.
- Falk, Hjalmar, Alf Torp. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Kristiania, 1903–06. [faksimileutgave, 5. opptrykk. Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat, 2006.]

- Haugen, Einar. Semicommunication: The Language Gap in Scandinavia. – *Sociological Inquiry*, 36(2), 1966, 280–297.
- Hellevik, Alf. *Omstridde språkspørsmål*. Oslo: Det norske samlaget, 1953.
- Jahr, Ernst Håkon. Nedertysk og nordisk: Språksamfunn og språkkontakt i Hansa-tida. – In: Jahr, Ernst Håkon. *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i Norden i seinmellomalderen*. Oslo: Novus, 1995, 9–28.
- Jahr, Ernst Håkon. Sociolinguistics in historical language contact: the Scandinavian languages and Low German during the Hanseatic period. – In: Jahr, Ernst Håkon (ed.). *Language Change. Advances in Historical Sociolinguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1999, 119–139.
- Loman, Bengt. *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1961.
- Lübber, August. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Norden/Leipzig: Diedr. Soltau's Verlag, 1888.
- Nesse, Agnete. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Dr. art.-avhandling. Tromsø, 2001.
- Sanders, Willy. *Sachsensprache, Hanesprache, Plattdeutsch. Sprachgeschichtliche Grundzüge des Niederdeutschen*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1982.
- Sjekkeland, Martin. Lågtysk språk i møte med kyst og innland i det sørlege Norge. – In: Jahr, Ernst Håkon (red.). *Språkkontakt – Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiska språk*. København: Nordisk ministerråd, 2000, 245–275.
- Stedje, Astrid. *Deutsche Sprache gestern und heute*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1994.
- Wessén, Elias. *De nordiska språken*. Lund: Almqvist & Wiksell, 1968.
- DUDEN Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 1999.
- NAOB – Det Norske Akademis ordbok*. <https://www.naob.no/>, 17.05.2018

Гл. ас. д-р Иван Тенев

Катедра „Германистика и скандинавистика“

Факултет по класически и нови филологии

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Адрес: бул. Цар Освободител № 15, 1504 София, България

✉ ivan.tenev@gmail.com

Assist. Prof. Ivan Tenev, PhD

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Philology

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Address: 15 Tzar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria

✉ ivan.tenev@gmail.com